

סוג הבחינה: מבחן מתכונת
מבחן: מתכונת 1
מספר השאלון: 22261
קובץ: תשובות סופיות

היסטוריה

שאלון 22261

הוראות לנבחן

- א. משך הבחינה: שלוש שעות.
- ב. מבנה השאלון ומפתח ההערכה: בשאלון זה ארבעה פרקים.
יש לענות על שאלה אחת מן הפרק הראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה – חובה – (34×1) – 34 נקודות
יש לבחור בשניים מן הפרקים השני, השלישי והרביעי, ולענות על שאלה אחת בכל פרק שבחרתם. – (33×2) – 66 נקודות
סך הכול – 100 נקודות
- ג. חומר עזר מותר בשימוש: 1. ספר הלימוד שאושר בנושא מלחמת העולם השנייה והשואה, ספר הלימוד שאושר בנושא לאומיות וציונות וספר הלימוד שאושר בנושאים המאבק על הקמת מדינת ישראל וסוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל. בספרים יכולים להיות תקופות או נושאים שסומנו באמצעות מדבקות (סימניות) הבולטות מן הספר, וכן קטעים שסומנו באמצעות מדגש (מרקר) או עיפרון, אך אין להשתמש בספרים שבהם הערות בכתב. 2. עותק מודפס של כותרות יחידות ההוראה "איך יכול אדם".
- שימו לב: בסעיפים שבהם יש להביא מקור מספר הלימוד, יש לכתוב את שם הספר, את שם ההוצאה לאור ואת מספר העמוד שבו נמצא המקור.
- השאלות בשאלון זה מנוסחות בלשון רבים, אף על פי כן על כל תלמידה וכל תלמיד להשיב עליהן באופן אישי.

בהצלחה!

תשובות סופיות

פרק ראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה

שאלה 1

- א. עקרונית: תורת הגזע – האנושות מחולקת לגזעים בעלי ערך שונה; יש לשמור על טוהר הדם של הגזע הארי ("טוהר הדם הגרמני הוא התנאי להמשך קיומו של העם הגרמני", איסור נישואים ויחסי אישות בין יהודים ל"בני דם גרמני", איסור העסקת נשים "בנות דם גרמני" מתחת לגיל 45). דימוי היהודי באנטישמיות הנאצית – היהודי כגזע מזיק ומשחית ש"מזהם" את הדם הארי; לכן יש להפריד אותו מן העם (סעיפים 1–3, איסור הנפת הדגל – היהודי אינו חלק מן האומה). קהילת העם – האזרחות נקבעת על פי דם ונאמנות לעם ולרייך ("אזרח הרייך הוא רק נתין בן דם גרמני... המוכיח בהתנהגותו..."); שלילת עקרון השוויון הדמוקרטי (רק אזרח הרייך נושא "מלוא הזכויות המדיניות"). משמעות למשטר: תורת הגזע הפכה ממצע מפלגתי לחוק מחייב של המדינה; הרייכסטאג "פה אחד" – חותמת גומי; הגדרת מי שייך ל"קהילת העם". משמעות ליהודים: שלילת האזרחות והזכויות המדיניות (זכות הבחירה, משרות ציבוריות) – הפיכתם לנתינים סוג ב'; הפרדה בין יהודים לארים ובידוד חברתי; קביעת הגדרה חוקית של "יהודי" (נובמבר 1935) – בסיס לצעדים הבאים; סיום תקוות האמנציפציה.
- ב. נקודת מפנה: עד 1938 נדחקו היהודים בהדרגה, בעיקר בחקיקה ובצווים (חוקי נירנברג); בליל הבדולח עבר המשטר לאלימות פיזית מאורגנת בהיקף ארצי נגד היהודים כקבוצה, ומיד אחריו לנישול מוחלט מן הכלכלה ומן החברה ולדחיקה להגירה; הטיפול ביהודים רוכז בידי ה-SS. עובדות מן הליל: הוצתו והוחרבו מאות בתי כנסת, נופצו ונבזזו אלפי חנויות ובתים, עשרות יהודים נרצחו; כ-30 אלף גברים יהודים נעצרו ונשלחו למחנות ריכוז (דכאו, בוכנוולד, זקסנהאוזן) רק משום שהיו יהודים, ורבים שוחררו רק לאחר שהתחייבו להגר. צעדים בעקבותיו: קנס של מיליארד מרק ("תשלום כפרה" על רצח פום ראט; את הנזקים חויבו היהודים לתקן בעצמם) והצו מ-12 בנובמבר 1938 על הוצאת היהודים מן החיים הכלכליים (מ-1 בינואר 1939); גירוש הילדים היהודים מבתי הספר הכלליים (15 בנובמבר 1938); איסור כניסה למקומות ציבוריים; הקמת המשרד המרכזי של הרייך להגירת יהודים בראשות היידריך (ינואר 1939). מקור (למשל הפרוטוקול של הדיון אצל גרינג ב-12 בנובמבר 1938): המטרה – נישול מוחלט, בידוד ודחיקת היהודים להגר מגרמניה; ניצול האלימות להאצת הנישול בהחלטות המדינה; תפקיד מרכזי ל-SS.

שאלה 2

- א.** השלב הראשון: ריכוז היהודים מן הכפרים בערים הגדולות ("התנאי הראשון למטרה הסופית... ריכוז היהודים מן הכפרים בערים הגדולות"), במהירות. הוראות לשליטה ופיקוח: מקומות ריכוז מעטים, בצומתי רכבת או לאורך מסילות – שליטה ופיקוח קלים והעברה מהירה בהמשך; מינוי יודנראט שאחראי "במלוא מובן המילה" לביצוע ההוראות – הגרמנים מפעילים את היהודים באמצעות הנהגה יהודית ומטילים עליה אחריות אישית; שמירת סוד ("בסוד מוחלט") – למנוע התנגדות; שמירה על מפעלים חיוניים – ניצול כלכלי. הנימוק המוצהר (השתתפות בהתקפות צלפים ובביזה) הוא תירוץ: המסמך עצמו אומר "הנימוק שיש להציג" – כלומר נימוק לפרסום; היהודים לא היו כוח לוחם. הסברים אחרים: אידאולוגי – בידוד ה"גזע המזיק" מן האוכלוסייה (נימוק מוצהר נוסף: היהודים מפציזי מגפות); כלכלי – ניצול כוח העבודה והרכוש היהודי; ריכוז היהודים לקראת גירוש עתידי ל"שמורה" (תוכנית לובלין, תוכנית מדגסקר) – שלב ביניים; התשה והרעבה שגרמו לתמותה המונית; מניע מקומי – רצון הפקידים בכל אזור.
- ב.** הדילמה: דילמת השילוחים – האם לבצע בעצמו את דרישת הגרמנים למסור יותר מ-20,000 יהודים (ילדים, זקנים, חולים), או לסרב ולהשאיר את הביצוע לגרמנים ("האם לקבל זאת ולבצע זאת בעצמנו, או להשאיר את הביצוע לאחרים?"). העמדה: לשתף פעולה ולבצע בעצמו את הגירוש, ולקרוא להורים למסור את ילדיהם ("אבות ואמהות, תנו לי את ילדיכם!"). נימוקים: אם לא יבצע – הגרמנים יבצעו בעצמם ("נעשה זאת בעצמנו"), כלומר באכזריות ובלי בחירה ובמחיר גבוה יותר; הקרבת חלק כדי להציל את הרוב ("לכרות איברים כדי להציל את הגוף"); יש להציל את מי שיש לו סיכוי – הבריאים והעובדים ("יש להציל את מי שאפשר להציל..."). דרך אחרת: אדם צ'רניאקוב בגטו ורשה לא היה מוכן להשתתף בגירוש הילדים ושם קץ לחייו ב-23 ביולי 1942; או: ראשי יודנראט שסייעו למחתרת. גורם להבדל: תפיסת הגטו היצרני של רומקובסקי (לודז') – גטו תעשייתי שעבד בשביל הצבא הגרמני, ולכן האמין שהעבודה תציל; תכונות אישיות וערכים; המידע שהיה בידיו; מבנה הגטו (לודז') – מבודד וסגור לחלוטין).

שאלה 3

א. טוטליות: הכוונה לכלול את כל יהודי אירופה – "כ-11 מיליון יהודים"; הרשימה כוללת גם ארצות שאינן בשליטת גרמניה – אנגליה (330,000), ארצות נטרליות (שווייץ, שוודיה, ספרד, טורקיה, אירלנד) ואף ארץ ש"נקייה מיהודים" (אסטוניה, שבה היהודים כבר נרצחו); "תסורק אירופה ממערב למזרח" – אף יהודי לא יחמוק; גם "השארית" שתשרוד את העבודה "תצטרך לקבל טיפול מתאים" – כלומר תירצח, כדי שלא תהיה "גרעין לתקומה יהודית חדשה"; עבודה עד מוות ("ייפול... בדרך של הידלדלות טבעית"). ההחלטה לא התקבלה בוואנזה: הרצל ההמוני כבר החל – האיינזצגרופן מיוני 1941 (בבי יאר, פונאר), חלמנו מדצמבר 1941; היידריך מציג סמכות שקיבל מקודם ("מינויו מטעם מרשל הרייך", "לאחר אישור מוקדם מן הפיהרר"); בוועידה השתתפו פקידים ונציגי משרדים ולא היטלר. מטרת הוועידה: תיאום בין משרדי הממשלה, המפלגה וה-SS לביצוע; הבהרת סמכות ה-SS/היידריך; דיון בשאלות מעשיות (בני תערובת, יהודים בעלי עיטורים, זקנים – טרזיינשטט); היערכות לביצוע ארגוני כלל-אירופי.

ב. התואר: תואר כבוד שמעניקה מדינת ישראל באמצעות יד ושם (על פי חוק יד ושם, 1953) ללא-יהודים שהצילו יהודים בזמן השואה. אמות מידה: המציל אינו יהודי; השתתף באופן פעיל בהצלת יהודי אחד או יותר מסכנת מוות או משילוח למחנות; סיכן את חייו, את חירותו או את מעמדו; לא התנה את העזרה בתמורה חומרית; יש עדות של הניצולים או תיעוד מהימן. ההכרעה – בידי ועדה ציבורית (בראשות שופט). מקור (למשל אירנה סנדלר, פעילת ז'גוטה בוורשה): מניעים – ערכים הומניים ומוסריים מן הבית (אביה, רופא שטיפל גם בעניים יהודים), קשרים אישיים עם יהודים לפני המלחמה, התנגדות עקרונית לאנטישמיות ולכיבוש הנאצי; דילמה – עונש המוות שהטילו הנאצים בפולין (מאוקטובר 1941) על מי שעזר ליהודים, לעיתים גם על בני ביתו: להמשיך בהצלה ולסכן את עצמה ואת הקרובים לה, או לחדול; שמירת רשימות השמות האמיתיים של הילדים – כדי להחזיר להם את זהותם – מול הסכנה שהרשימות ייפלו בידי הגסטפו ויסכנו את הילדים ואת המסתירים.

פרק שני – לאומיות וציונות

שאלה 4

א. גורם 1 – הטלת ספק ביכולתה של האמנציפציה לפתור את בעיית היהודים בשל האנטישמיות: "אמנציפציה משפטית אינה אמנציפציה חברתית"; היהודי "נשאר זר בכל מקום"; שנאת היהודים היא מחלה ש"אין לה מרפא" – גם שוויון בחוק לא יבטל אותה. גורם 2 – גילויי האיבה כלפי היהודים במזרח אירופה: החיבור נכתב ב־1882, אחרי הפוגרומים ("סופות בנגב", 1881–1882) – פינסקר, רופא משכיל מאודסה, שהאמין בעבר בהשתלבות, שינה את דרכו; "מתחרה שנוא" בעיני כל המעמדות. גורם 3 – השפעת התנועות הלאומיות באירופה: "כל עוד אין לנו בית משלנו, כמו שיש לעמים האחרים"; "עזרו לעצמכם" – שחרור עצמי כמו תנועות לאומיות אחרות. כמיהה לציון אינה סיבה: היא התקיימה אלפיים שנה ולא הולידה תנועה מדינית; היא הייתה דתית־משיחית – גאולה בידי שמייים; הסיבות לצמיחה הן התנאים החדשים במאה ה־19. תרומת הכמיהה: התנועה נשענה על תפיסת היהודים את עצמם כעם ועל הזיקה לארץ־ישראל, ונתנה להן משמעות לאומית מודרנית; עזרה לגייס המונים; ארץ־ישראל כיעד מוסכם (ראו פולמוס אוגנדה); סמלים, שפה עברית.

ב. ההצעה: ב־1903 הציעה ממשלת בריטניה (שר המושבות ג'וזף צ'מברליין) לתנועה הציונית שטח במזרח אפריקה (באזור קניה של היום, "אוגנדה") להתיישבות יהודית בעלת שלטון עצמי בחסות בריטית; הרצל הביא אותה לקונגרס השישי (אוגוסט 1903), שהחליט ברוב קולות לשלוח משלחת לבדוק את השטח. תוצאות: הפולמוס איים לפלג את התנועה (מחאת "ציוני ציון" מרוסיה, ועידת חרקוב); לאחר מות הרצל (1904) דחה הקונגרס השביעי (1905) את ההצעה; תומכי הפתרון הטריטוריאלי, בראשות ישראל זנגוויל, פרשו והקימו את ההסתדרות הטריטוריאליסטית. השפעה: נקבע סופית שמטרת הציונות היא ארץ־ישראל בלבד; התחזקה הנטייה לפעולה מעשית בארץ־ישראל לצד הפעולה המדינית; התנועה נחלשה זמנית. עמדה: פינסקר ("לא 'ארץ הקודש', אלא ארץ משלנו") – קרוב לתומכים: העיקר הוא טריטוריה בטוחה; נימוק התומכים – מקלט דחוף אחרי פרעות קישינב ("מקלט לילה"), הכרה של מעצמה; נימוק המתנגדים – הזיקה ההיסטורית לארץ־ישראל היא שמגייסת את ההמונים, ויתור עליה פוגע בבסיס התנועה. (אפשר לנמק גם קרבה חלקית: פינסקר עמד בהמשך בראש "חיבת ציון", שפעלה בארץ־ישראל.)

שאלה 5

א. מאפיינים מלכדים: שפה משותפת ("כולם מדברים באותה שפה"); עבר ומסורת היסטורית משותפים ("חונכו על ידי אותה מסורת היסטורית"); זיקה למולדת/טריטוריה ("ארצנו היא ביתנו", גבולות טבעיים – נהרות והרים); תחושת אחווה ושותפות ("משפחה גדולה", "אחיי", "תחושת השותפות המאחדת"); מנהגים ונטיות ("אותן נטיות"). רומנטיקה: חשיבות הרגש והדמיון – אהבת המולדת ("אהבו את ארצכם!", "מחשבת האהבה"); האומה כישות טבעית ואלוהית בעלת "ייעוד" ייחודי ("הזרע של הלאומים", "אות לייעוד שאלוהים הטיל"); המולדת היא "רעיון" ולא רק שטח; פנייה לרגשות ההמונים (הפועלים). שינוי הסדר המדיני: "ממשלות רעות עיוותו את התוכנית האלוהית בכיבושיהן" – ביקורת על השליטים והאימפריות (הסדר של קונגרס וינה, 1815) שחילקו את אירופה בניגוד ללאומים; "מפת אירופה תשורטט מחדש" – שאיפה להקים מדינות לאומיות (איטליה מאוחדת) ולשנות גבולות. (מאציני – משכיל, מנהיג שאינו מן האצולה השלטת, מאמין ביכולת לשנות).

ב. תרומת רוטשילד: מימון והצלת המושבות של העלייה הראשונה שהיו על סף קריסה (ראשון לציון, זכרון יעקב, ראש פינה ועוד) – החל מ-1882–1883; רכישת קרקעות והקמת מושבות חדשות; ייסוד ענפי חקלאות ותעשייה (כרמים ויקבים בראשון לציון ובזכרון יעקב); מוסדות – בתי ספר, מרפאות; מומחים חקלאיים; בלי עזרתו ההתיישבות הייתה נכשלת. ביקורת על שיטת האפוטרופסות: תלות האיכרים בפקידות ובכסף – "קבצנות"/"חלוקה" חדשה, אובדן היוזמה והעצמאות; שלטון הפקידים – התערבות בחיי האיכרים, יחס מתנשא, מרד האיכרים בראשון לציון (1887); חקלאות מטעים חד-גידולית שאינה רווחית; העסקת פועלים ערבים במקום עבודה עברית – פוגע בקליטת עולים; ביקורת אחד העם ("אמת מארץ ישראל", 1891). ב-1900 הועברו המושבות לחברת יק"א. דרך אחרת: המשרד הארץ-ישראלי בראשות ארתור רופין (1908) – רכישת קרקעות לאומיות, חוות כנרת, הקבוצה הראשונה (דגניה, 1910), הלוואה לאחוזת בית (תל אביב, 1909), חברת הכשרת היישוב; הדגשת התיישבות על קרקע לאומית, עבודה עברית, הכשרת פועלים.

שאלה 6

א. מטרת: פגיעה בתנועה הלאומית היהודית-הציונית (חשד בחתרנות, נאמנות לאויב); סיפוק צורכי המלחמה (כסף, מזון, כוח אדם, בהמות). צעדים: גירוש נתינים זרים (בעיקר נתיני רוסיה – מדינת אויב) שלא קיבלו נתינות עות'מאנית, גירוש יפו בדצמבר 1914; לחץ להתעתמן; איסור סמלים ציוניים, דגלים, שלטים עבריים, סגירת בנק אנגלו-פלשתינה; מעצר וגירוש מנהיגים (בן גוריון ובן צבי, 1915); החרמת נשק של "השומר" ומעצר חבריו; גיוס לצבא העות'מאני ולפלוגות עבודה; החרמת מזון, בהמות ועצים (כריתת עצים לרכבת); פינוי תל אביב ויפו (אפריל 1917). הצלחה (חלקית): היישוב התדלדל מכ-85 אלף לכ-56 אלף נפש (גירוש, עזיבה, רעב ומגפות); מנהיגים גורשו, הסמלים והמוסדות הציוניים נאסרו, הכלכלה קרסה. אך המטרה לא הושגה במלואה: המושבות והמסגרות העיקריות של היישוב שרדו; בסוף 1917 כבשה בריטניה את דרום הארץ ואת ירושלים, ובנובמבר 1917 פרסמה את הצהרת בלפור – הכרה בין-לאומית בשאיפה הציונית; עם תום השלטון העות'מאני (1918) נפתח פרק חדש בפעילות הציונית. עמדה מנומקת בשתי עובדות מתקבלות.

ב. הבדלים וקשיים: (1) "ארץ-ישראל צריכה להיבנות מחדש כביתו הלאומי של העם היהודי" לעומת "הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל" – לא כל הארץ אלא בית לאומי בתוכה, ובלי "מחדש" (הזכות ההיסטורית); פתח לצמצום הבית הלאומי לחלק מן הארץ, והמושג "בית לאומי" לא הוגדר. (2) "מקבלת את העיקרון" לעומת "רואה בעין יפה", ו"להבטיח את השגת מטרה זו" לעומת "להקל על השגת מטרה זו" – התחייבות חלשה ומעורפלת. (3) "ותדון עם ההסתדרות הציונית בדרכים ובאמצעים" – הושמט; ההסתדרות הציונית לא הוכרה כשותפה לביצוע. (4) נוספו סעיפי הסייג: "לא ייעשה דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של קהילות לא-יהודיות... או בזכויות ובמעמד המדיני שהיהודים נהנים מהם בכל ארץ אחרת" – הגבלה על מימוש הבית הלאומי וסתירה פנימית מול רוב ערבי. גורם לשינוי: התנגדות יהודים משתלבים בבריטניה (השר אדווין מונטגיו, הוועד המשותף) – חשש לחשד בנאמנות כפולה ולפגיעה במעמדם – ומכאן הסייג על מעמד היהודים בארצות אחרות וריכוך הנוסח; התחשבות באוכלוסייה הערבית ובהתחייבויות בריטניה לערבים (מכתבי חוסיין-מקמהון) ולצרפת (הסכם סייקס-פיקו) – ומכאן הסייג על הקהילות הלא-יהודיות; רצון להימנע מהתחייבות מחייבת בעיצומה של המלחמה, לפני כיבוש הארץ.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

שאלה 7

- א.** הקשר: היישוב המאורגן ראה במאבק הצבאי אמצעי בשירות המטרה המדינית המרכזית – עלייה חופשית; לכן רבים ממבצעי ההגנה והפלמ"ח (במסגרת תנועת המרי העברי) כוונו נגד המנגנונים שבאמצעותם מנעו הבריטים את העלייה, ונועדו לאפשר את ההעפלה ולהבליט את שאלת ניצולי השואה; כך קיבל המאבק הצדקה מוסרית בעיני העולם. מבצעים: פריצת מחנה המעצר בעתלית (אוקטובר 1945) ושחרור כ־200 מעפילים שעמדו להיות מגורשים; התקפת תחנות משמר החופים בגבעת אולגה ובסידנא עלי (נובמבר 1945); פיצוץ תחנת המכ"ם בהר הכרמל (פברואר 1946), שאיתרה את ספינות המעפילים. מקור (למשל הגיוני של מוסדות היישוב לתליית שני הסרג'נטים הבריטים בידי האצ"ל, יולי 1947): היישוב המאורגן – יעדים הקשורים ישירות למדיניות הבריטית (מתקני מניעת העלייה, גשרים ומסילות – "ליל הגשרים", יוני 1946), הימנעות ככל האפשר מפגיעה בנפש, כפיפות להנהגה; הפורשים – פגיעה במוקדי השלטון והצבא ובחיילים כדי לגרש את הבריטים, גם במחיר חיי אדם, פעולות תגמול, ללא כפיפות להנהגה.
- ב.** מטרות ההעפלה (אחת, מעוגנת בקטע): הצלת ניצולי השואה העקורים באירופה והבאתם לארץ – "קורבנות של רדיפות הנאצים והפשיסטים", "אין ארץ... מלבד ארץ־ישראל"; עיצוב דעת הקהל העולמית ולחץ על בריטניה – מצוקת העקורים הפכה לנושא בין־לאומי וגרמה לוועדה בין־לאומית להמליץ על עלייה גדולה; הגדלת היישוב היהודי וחיזוקו לקראת המאבק על הקמת המדינה (100,000 עולים); הפגנת הקשר בין שאלת הפליטים לשאלת ארץ־ישראל. דחייה בריטית: ראש הממשלה אטלי התנה את יישום ההמלצה בפירוק "הצבאות הבלתי חוקיים" ובפירוק נשקם; חשש מתגובת הערבים ומפגיעה באינטרסים בעולם הערבי (נפט, בסיסים); חשש לעלות כספית וצבאית. דרכי מאבק: הגברת ההעפלה הבלתי לגלית – רכישת אוניות, ארגון העולים באירופה (הבריחה), הורדה לחוף והסתרה בקיבוצים; עימות עם הבריטים על האוניות והפיכתן לאירוע תקשורתי ("אקסודוס 1947" – הוחזרה להמבורג); ליווי המגורשים למחנות המעצר בקפריסין (מאוגוסט 1946); פגיעה בתחנות מכ"ם ובספינות הגירוש.

שאלה 8

א. טענה: הדרך היחידה היא להעביר את הבעיה להכרעת האו"ם ("הדרך היחידה הפתוחה לפנינו כעת היא להעביר את הבעיה להכרעת האומות המאוחדות"). נימוקים: לבריטניה אין סמכות על פי המנדט להעניק את הארץ לאחד הצדדים או לחלק אותה ("אינה מוסמכת מכוח עצמה..."); סכסוך עקרוני שאין לגשר עליו – היהודים דורשים מדינה ריבונית והערבים מתנגדים לכל ריבונות יהודית; אי אפשר ליישב בין ההתחייבויות כלפי שתי הקהילות (כישלון הוועדות והוועידות – ועידת לונדון 1946–1947). שיקולים נוספים: כלכלי – משבר כלכלי בבריטניה אחרי המלחמה (חורף 1947), עלות החזקת כ-100,000 חיילים; פנים – לחץ דעת הקהל הבריטית בשל אבדות חיילים מפעולות המחתרות (תליית הסרג'נטים – יולי 1947, אחרי ההחלטה; עדיף: פיצוץ מלון המלך דוד, פעולות האצ"ל והלח"י), דרישה להחזיר את החיילים הביתה; חוץ – ויתור על הודו (1947) הפחית את חשיבות ארץ-ישראל; לחץ ארצות הברית (טרומן, 100,000) ופגיעה ביחסים; ציפייה שהאו"ם לא יגיע להחלטה (רוב של שני שלישים) וישאיר את הארץ בידיה בתנאים טובים יותר; מאבק היישוב – ההעפלה והמאבק הצבאי.

ב. אונסקו"פ: הוקמה במאי 1947, 11 מדינות ללא המעצמות; ביקרה בארץ בקיץ 1947 (הוועד הערבי העליון החרים אותה, הסוכנות היהודית שיתפה פעולה); חבריה ראו את גירוש מעפילי "אקסודוס 1947" בנמל חיפה; ועדת משנה ביקרה במחנות העקורים באירופה; הדוח נחתם ב־31 באוגוסט 1947. המלצת הרוב (7 מדינות): סיום המנדט, חלוקה למדינה יהודית ולמדינה ערבית עצמאיות באיחוד כלכלי, ירושלים תחת משטר בינלאומי, תקופת מעבר. המלצת המיעוט (הודו, איראן, יוגוסלביה): מדינה פדרלית אחת עם יחידה יהודית ויחידה ערבית, ירושלים בירתה. גורמים להמלצת הרוב: המסקנה שהתביעות הלאומיות של שני העמים אינן ניתנות לגישור ולא יוכלו לחיות במדינה אחת; הרושם של מצוקת העקורים היהודים (אקסודוס, מחנות העקורים); החרם הערבי לעומת שיתוף הפעולה של היישוב והצגת הישגיו. היסוס ארצות הברית: מחלוקת בממשל – הנשיא טרומן נטה לתמוך, ומשרד החוץ (מרשל) ומשרד ההגנה (פורסטל) התנגדו; שיקולי מלחמה קרה – חשש שתמיכה ביהודים תדחוף את מדינות ערב לברית המועצות ותסכן את הנפט והבסיסים, חשש להיגררות לשליחת כוחות; עובדות: תמיכה בחלוקה בנובמבר 1947, אך אמברגו נשק על המזרח התיכון (דצמבר 1947); הצעה להשעות את החלוקה ולהנהיג נאמנות זמנית (19 במרץ 1948); הכרה דה פקטו בישראל ב־14 במאי 1948 – דקות אחרי ההכרזה.

שאלה 9

א. שלב ראשון: קריסה כלכלית של החברה הפלסטינית לקראת סיום המנדט – אבטלה, שיתוק המסחר והשירותים; עזיבת האליטות והמעמד העירוני (משפחות אמידות ומנהיגים מיפו, חיפה וירושלים) – התפוררות ההנהגה והמוסדות, שעודדה עזיבה של אחרים; השפעת המלחמה מול היישוב – הדיווחים הסותרים והמוגזמים על פגיעות בערבים (כגון במקרה דיר יאסין, אפריל 1948) שעוררו פחד, וביצוע תוכנית ד' (כיבוש כפרים ושכונות לאורך הצירים); מדיניות מהוססת ולא עקיבה של הוועד הערבי העליון, הליגה הערבית ומפקדים מקומיים, שהתפרשה כעידוד לבריחה (למשל בחיפה, אפריל 1948). שלב שני: השפעת הלחימה והחשש מנקמה; בחלק מן המקרים – גירוש (לוד ורמלה, יולי 1948; איקרית ובירעם); אחרי ההפוגה הראשונה צה"ל עבר ליוזמה וכבש שטחים רחבים, ונמנעה חזרה. (מדינות ערב והוועד הערבי העליון ניסו בשלב מסוים לבלום את הבריחה).

ב. יעדים: צבא אחד ממלכתי לכל המדינה – מונופול על הכוח ("אסור להקים או לקיים כל כוח מזוין מחוץ לצבא־ההגנה לישראל"); צבא סדיר ומקצועי בכל הזרועות ("מחילות יבשה, מחיל ים ומחיל אוויר"); צבא עם כפוף לשלטון האזרחי הנבחר ונאמן למדינה ולא למפלגה או לארגון ("חייב להישבע שבועת אמונים למדינת ישראל, לחוקתה ולשלטונותיה המוסמכים"); גיוס חובה – צבא העם, כלל האזרחים ("גיוס חובה לצבא־ההגנה לישראל על כל שירותיו"); המעבר מיישוב למדינה – ממחטרות וולונטריות לצבא של מדינה ריבונית. מניעי בן גוריון: צבאי – צורך בפיקוד אחד ובניצול יעיל של כוח האדם והנשק במלחמה; פוליטי – מניעת "צבאות פרטיים" הקשורים במפלגות (האצ"ל – הרוויזיוניסטים; הפלמ"ח – מפ"ם), חשש לפגיעה בדמוקרטיה ולמלחמת אחים; אי אומון במחתרות ובמטה הפלמ"ח. אלטלנה (יוני 1948, בזמן ההפוגה הראשונה): אוניית נשק ועולים של האצ"ל; מחלוקת על חלוקת הנשק (האצ"ל דרש חלק ליחידותיו וליירושלים); הממשלה הורתה לכפות את מסירת הנשק; קרבות בכפר ויתקין ומול חוף תל אביב, האונייה הופגזה ועלתה באש, 16 אנשי אצ"ל ו-3 חיילי צה"ל נהרגו – הקושי: התנגדות הארגון לוותר על עצמאותו, סכנת מלחמת אחים, פגיעה ברמת הצבא; בסופו של דבר נקבע שיש צבא אחד.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

שאלה 10

א. גורמים: אידאולוגי – התפתחות רעיון החירות והלאומיות בקרב העמים הנשלטים ("הכמיהה העזה לחירות של כל העמים התלויים", "הזכות להגדרה עצמית"); דעת הקהל בעולם – הקולוניאליזם איבד את הלגיטימיות ונתפס כבלתי מוסרי ("שלילה של זכויות האדם היסודיות"); פוליטי – תפקידו של האו"ם כזירה למאבק בקולוניאליזם (עצם ההחלטה; "סותרת את מגילת האומות המאוחדות"); מאבק התנועות הלאומיות ("התפקיד המכריע של עמים אלה בהשגת עצמאותם", "סכסוכים ההולכים וגוברים"); כלכלי – ירידה ברווחיות, המעבר לסחר חופשי ("הקולוניאליזם מונע את התפתחות שיתוף הפעולה הכלכלי הבין-לאומי"); ההחלטה מבטלת את הטענה שהעמים "אינם בשלים" (סעיף 3). מאפיינים: תהליך מורכב והדרגתי, לא מלחמה קצרה; ניסיון המעצמות לשמור על האינטרסים שלהן באמצעות הסכמים ותמיכה בשליטים נאמנים; המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה (מנדטים לעומת חסות/שלטון ישיר); מאבק לאומי קלאסי (אליטות משכילות, תנועות לאומיות, סיוע חיצוני); שחרור מבריטניה קל ומהיר יותר מאשר מצרפת (אלג'יריה – מלחמה 1954–1962). דוגמה מתאימה.

ב. פאן-ערביות והליגה הערבית: הדגשת אחדות העולם הערבי נגד "הישות הציונית", שנתפסה כזרוע של האימפריאליזם; הליגה הערבית (1945) השתמשה בשנאה לישראל כגורם מאחד ותיאמה את המלחמה ב-1948; היהודים זוהו עם האויב הציוני ונדחו כיסוד זר בלאום הערבי; המלחמה הייתה השפעה ישירה וקשה במדינות "המעגל הראשון" (מצרים – מאסר כ-600 יהודים והפקעת רכוש; עיראק – הציונות הוגדרה כעבירה פלילית ביולי 1948, פיטורים, תליית שפיק עדס בספטמבר 1948), ובמידה פחותה גם במדינות שלא לחמו (לוב – פרעות ביוני 1948). "חיסול גלויות": מדיניות ממשלת ישראל להעלות קהילות שלמות – מתוך תפיסה שהמדינה אחראית לגורל היהודים בעולם, וההכרה שביטחונם של יהודי ארצות האסלאם מתערער; גם הצורך בכוח אדם ובחיזוק דמוגרפי. דוגמה – עיראק: חוק ויתור על אזרחות (מרץ 1950); מבצע "עזרא ונחמיה" (1950–1952) – רכבת אווירית, כ-120 אלף עולים, כמעט כל הקהילה, על אף קשיי הקליטה והמשבר הכלכלי בישראל; הקפאת רכוש היהודים (מרץ 1951). (או תימן – "על כנפי נשרים", 1949–1950).

שאלה 11

א. קשיים: הכוונה ליישובים מרוחקים בלי יכולת בחירה ובלי קשר למשפחה ("העלו אותנו ישר על משאית", "חשבנו... ניסע לקרובים"); תעסוקה – הסבה מקצועית לחקלאות, עבודות יזומות ומחסור בעבודה ("אבא היה סוחר בדים... לא ידע דבר על חקלאות"); מצוקה כלכלית – מנות מזון קצובות (צנע); ביטחון – ספר, יריות, שמירות; פגיעה במעמד ובכבוד – יחס פטרוני של המדריכים, אובדן מעמד המבוגרים וההורים ("כאילו לא גידלה שישה ילדים", סבא "אף אחד כבר לא שואל אותו"); פער בין הדורות ושפה. שיקולים: פיזור האוכלוסייה – יישוב הנגב והגליל, אזורי ספר, מניעת ריכוז במרכז; ביטחון – יישובי ספר לאורך הגבולות, מניעת הסתננות, קביעת גבולות; כלכלי – הרחבת החקלאות ואספקת מזון, תעסוקה; מניעת התהוות מעברות חדשות (מדיניות "מהאונייה לכפר", 1954–1956); כור ההיתוך – יצירת "ישראלי חדש" עובד אדמה. כור ההיתוך: עיצוב העולים לפי דמות "הצבר" – ביטול התרבות של ארץ המוצא; המדריכה מלמדת "איך לבשל", בבית הספר "שירים ומנהגים שלא הכרנו", הילדים "התביישנו לדבר ערבית"; הפיכת סוחר לחקלאי – "היהודי החדש".

ב. מאפייני עליית שורדי השואה: עלייה גדולה ומהירה – בשנים 1948–1951 באו מאירופה כמחצית מן העולים, רובם שורדי שואה; הגיעו ממחנות העקורים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה, ממחנות המעצר בקפריסין (שפוננו עד תחילת 1949) ומארצות מזרח אירופה (פולין, רומניה, בולגריה ועוד); רבים צעירים ובודדים שאיבדו את משפחותיהם; רבים הגיעו בזמן מלחמת העצמאות וגויסו לצה"ל זמן קצר לאחר בואם (גח"ל); שוכנו במחנות עולים, בבתים נטושים בערים כמו יפו, חיפה, לוד ורמלה, ובהמשך במעברות. קושי ייחודי: הטרומה והאובדן – בלי משפחה תומכת; היחס של החברה הוותיקה – חוסר הקשבה לסיפורם, הדימוי של "כצאן לטבח" והציפייה להפוך מהר ל"צבר", ומכאן השתיקה; גיוס מהיר למלחמה בלי שפה והכשרה. מקור (למשל דיווח עיתונאי על אירועי ואדי סאליב, יולי 1959): דרך התמודדות – מחאה ציבורית והתארגנות פוליטית עצמאית נגד הקיפוח (הפגנות, "ליכוד עולי צפון אפריקה" בהנהגת דוד בן הרוש, ההתמודדות בבחירות 1959); דרכים אחרות: עזיבת המושב או עזירת הפיתוח למרכז, שמירה על מסורת וקהילה, השתלבות בצבא ובחינוך, התארגנות להשגת דיור ותעסוקה.

שאלה 12

א. נסיבות: סגירת מצרי טיראן לשיט הישראלי (22 במאי 1967) – הפרת חופש השיט שהובטח אחרי מבצע קדש, ישראל הגדירה זאת כ"עילה למלחמה" ("כיבוש שארם אישיח" פירושו עימות עם ישראל", "לא נוותר על זכותנו במפרץ עקבה"); הכנסת כוחות מצריים לסיני וסילוק כוח החירום של האו"ם; איום קיומי והצהרות השמדה ("מטרתנו הבסיסית תהיה להשמיד את ישראל") – פחד בישראל, "תקופת ההמתנה"; ברית צבאית בין מדינות ערב – מצרים וסוריה ("צבא אחד הנלחם בקרב אחד"), ובהמשך ירדן (30 במאי) – כיתור; ביטחון עצמי ערבי ("לא יכולתי לומר דברים כאלה לפני חמש או אפילו שלוש שנים") – התעצמות בנשק סובייטי. מלחמה קרה: ברית המועצות תמכה במצרים ובסוריה ("עמדתה של ברית המועצות הייתה גדולה ונהדרת"), ארצות הברית נתפסת כתומכת בישראל ("מבקשת לשרת רק את האינטרסים של ישראל"); עובדה: הידיעה הסובייטית הכוזבת (מאי 1967) על ריכוזי כוחות ישראליים בגבול סוריה, שהניעה את נאצר להכניס כוחות לסיני; נשק סובייטי לצבאות ערב; ארצות הברית לא הצליחה לארגן פתיחה של המצרים (שקועה בווייטנאם) – ישראל נותרה לבדה.

ב. ירדן: חוסיין חתם על ברית הגנה עם מצרים (30 במאי) והעמיד את צבאו תחת פיקוד מצרי; ב־5 ביוני – למרות מסר ישראלי (דרך האו"ם) שישראל לא תתקוף אם ירדן לא תתערב – פתחה ירדן בהפגזות על ירושלים המערבית ועל יישובים, וכבשה את ארמון הנציב; חוסיין הוטעה בידי דיווחי מצרים על הצלחות; ישראל השיבה ובתוך ימים כבשה את ירושלים המזרחית והגדה (7 ביוני). סוריה: הפגזות על יישובי עמק החולה ומתקפות; לחץ תושבי הצפון; רצון לסלק את האיום מרמת הגולן; אחרי הכרעת מצרים התפנו כוחות; 9–10 ביוני כיבוש רמת הגולן. השפעות על הפלסטינים: כמיליון פלסטינים בגדה ובעזה תחת שלטון ישראלי; גל פליטים ועקורים חדש לירדן; התחזקות הלאומיות הפלסטינית והזהות העצמאית – אכזבה ממדינות ערב, עליית אש"ף והפת"ח, טרור, פעולה עצמאית (קרב כראמה, 1968); איחוד הגדה והרצועה תחת שלטון אחד ומגע עם ערביי ישראל; כלכלה – עבודה בישראל.

שאלה 13

א. נסיבות: הפתעה – כישלון מודיעיני וההערכה ש"הסבירות למלחמה נמוכה" למרות התרעות; הדבקות בקונספציה (מצרים לא תצא בלי יכולת אווירית; סוריה לא בלי מצרים); ההתרעה הוודאית הגיעה רק לפנות בוקר ביום המלחמה; ההחלטה שלא לפתוח במכה מקדימה (שיקולים מדיניים – יחסים עם ארצות הברית, שלא תיראה כתוקפת); גיוס מילואים מאוחר – "רוב כוחות המילואים עדיין לא הגיעו"; מתקפה משולבת בשתי חזיתות ביום הכיפורים, בשעה 14:00 – מספר מועט של כוחות סדירים מול צבאות גדולים. הקונספציה שגויה: סאדאת תכנן מלחמה מוגבלת להשגת מטרה מדינית – צליחת התעלה ותפיסת רצועה, כדי לשבור את הקיפאון המדיני – ולא כיבוש ישראל, ולכן לא נזקק ליכולת אווירית לתקוף בעומק; הסוללות של טילי הקרקע-אוויר הסובייטיים (2-SA, 3-SA, 6-SA) לאורך התעלה ובגולן נתנו מטרייה נגד חיל האוויר במקום מטוסים; מצרים וסוריה תיאמו ביניהן ויצאו יחד – ולכן גם ההנחה על סוריה לא רלוונטית; עליונות במספרים, נ"ט (סאגר) – הפתעה טקטית; כישלון הערכת הכוונות של סאדאת (שנת ההכרעה 1971, הטעיות ותרגילים).

ב. השפעות על מדינות ערב: החזרת הכבוד הלאומי והביטחון העצמי – הצליחה (צליחת התעלה, כיבוש קו בר-לב, ההישגים בימים הראשונים) נתפסה במצרים ובעולם הערבי כניצחון; תפנית מדינית במצרים – הבנה שאי אפשר להכריע את ישראל צבאית, מעבר לחסות אמריקנית, הסכמי הפרדת הכוחות (1974–1975), ביקור סאדאת בירושלים (1977), קמפ דייוויד (1978) והסכם השלום (1979), החזרת סיני; "נשק הנפט" – אמברגו נפט של מדינות ערב המפיקות נפט (אוקטובר 1973) והעלאת מחירים – כוח כלכלי ומדיני; סוריה – הסכם הפרדת כוחות (מאי 1974) והחזרת קוניטרה. מקור (למשל הודעת ראש הממשלה גולדה מאיר בכנסת על ההסכם, 22 בינואר 1974): ההסכם נחתם ב-18 בינואר 1974 בקילומטר ה-101 בתיווך שר החוץ האמריקני הנרי קיסינג'ר; צה"ל נסוג מן הגדה המערבית של התעלה לקו כ-20 ק"מ ממזרח לה; מצרים השאירה בגדה המזרחית כוח מוגבל ברצועה צרה; אזור חיץ של כוח האו"ם; דילול כוחות. תוצאות בטווח הקצר שהוא מבטא: בסיום הלחימה החזיק צה"ל שטח ממערב לתעלה, כ-100 ק"מ מקהיר, וכיתר את הארמיה השלישית; מצרים החזיקה ברצועה בגדה המזרחית ושברה את קו בר-לב – תוצאה מעורבת; ההסכם מימש את ההישג המצרי (שליטה בשתי גדות התעלה), שחרר את הארמיה השלישית ואפשר לישראל לשחרר מילואים; ארצות הברית הפכה למתווכת.

כל הבגרויות בהיסטוריה עם פתרונות מלאים: www.guyai.co.il/bagrut/history